

Dr hab. Igor Kąkolewski, prof. UWM

Recenzja pracy doktorskiej magistra Ralpa Michaela Wrobla pt. „Das Pauliner Eremitenkloster zur Heiligen Dreifaltigkeit in Wiese sowie die Pfarrei und Krankenheilstalt Wiese-Pauliner: wirtschaftliche Interpendenzen zwischen kirchlichen Institutionen und regionalen Umfeld in Oberschlesien” napisanej pod kierunkiem dr hab. Malgorzaty Świder, prof. UO.

Rozprawa doktorska pana magistra Ralpa Michaela Wrobla jest monografią historyczną wykraczającą poza tradycyjnie przyjęte w polskiej historiografii założenia tzw. historii regionalnej. Metoda badawcza zaprezentowana na kartach recenzowanej dysertacji mieści się bowiem raczej w bogatej tradycji niemieckiej *Landesgeschichte*, w której centrum zainteresowania pozostaje tematyka lokalnej i regionalnej kompleksowej historii politycznej, gospodarczej i społecznej, wyrosłej z badań nad obszarami „federacyjnej” dawnej Rzeszy (*Altes Reich*)¹. Co więcej, autor jest także świadomy założeń metodologicznych tzw. mikrohistorii, wyrastającej z tradycji francuskiej szkoły *Annales*, które stara się uwzględnić w swej pracy doktorskiej dotyczącej tylko pozornie wąskiego tematu – liczących ponad sześć stuleci dziejów śląskiego klasztoru w Mochowie-Paulinach. Do zalet pracy doktorskiej pana Wrobla trzeba zaliczyć też szerokie ramy chronologiczne, sięgające od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Ich przyjęcie wymagało od autora zastosowania warsztatu historyka-badacza okresu przednowoczesności (epok przed XIX wiekiem), a także

¹ Zob. m.in. *Landesgeschichte in Deutschland. Bestandsaufnahme – Analyse – Perspektiven*, hrsg. von W. Buchholz, Paderborn/München/Wien/Zürich 1998, online: https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00044184_00001.html [dostęp: 7.07.2019].

nowoczesności. Biorąc zatem pod uwagę specyfikę przyjętej perspektywy i założeń badawczych recenzowanej rozprawy doktorskiej, należy podkreślić stosunkowo oryginalny w kontekście zarówno polskiej jak i niemieckiej historiografii charakter monografii magistra Wrobla.

Praca posiada przejrzystą i bardzo dobrze przemyślaną strukturę. Składa się ze *Wstępu* oraz pięciu obszernych części podzielonych na rozdziały i podrozdziały. We *Wstępie* autor zarysowuje wiodące pytania badawcze oraz charakteryzuje korpus źródłowy i stan badań. W ocenie niniejszej rozprawy doktorskiej trzeba szczególnie zwrócić uwagę na dobrze dobraną i obszerną bazę źródłową, o którą oparta jest dysertacja. Obejmuje ona zarówno źródła archiwalne jak i drukowane, w tym starodruki. Zwłaszcza imponująco wypada zakres i liczba uwzględnionych źródeł archiwalnych zebranych podczas kwerend w: Archiwum Archidiecezjalnym i Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu, Archiwum Diecezjalnym w Opolu, Archiwum Ojców Paulinów na Jasnej Górze, zbiorach dokumentów Parafii Św. Bartłomieja w Głogówku oraz Parafii Św. Trójcy i Matki Boskiej Częstochowskiej w Mochowie-Paulinach, Archiwach Państwowych w Opolu i Wrocławiu, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Historische Kommission für den Kreis Neustadt/OS e.V., Narodni Archiv Praha, a także kolekcji The Genealogical Society of Utah. Analiza tak obszernego materiału wymagała zapoznanie się ze źródłami spisanyymi w językach niemieckim, polskim, czeskim i po łacinie, a z kolei obszerna literatura przedmiotu przytoczona w dysertacji dowodzi, że pan Wrobel – oprócz opracowań w języku niemieckim, polskim i czeskim – uwzględnił też wyniki badań opublikowane w języku angielskim.

Last but not least należy podkreślić fakt, że autor w trakcie swych dotychczasowych badań opublikował w języku niemieckim kilkanaście artykułów naukowych i popularnonaukowych dotyczących badanej problematyki. Podsumowany przez niego we *Wstępie* stan badań wskazuje też, że podjęta w dysertacji tematyka dziejów klasztoru w

Mochowie-Paulinach w tak szerokich ramach chronologicznych nie doczekała się wcześniej kompleksowego opracowania naukowego ani w historiografii polskiej ani niemieckiej.

Część pierwsza dysertacji pt. *Von der Klostergründung bis zur Zerstörung durch die Hussiten* poświęcona została genezie zakonu paulinów na Węgrzech i w Polsce, głównie zaś założeniu śląskiego klasztoru w Mochowie-Paulinach, ściśle powiązanego z częstochowskim klasztorem paulinów na Jasnej Górze. Fundacja obu klasztorów przypadła zresztą na ten sam okres lat 80. XIV wieku i była związana z działalnością księcia Władysława II Opolczyka i jego decyzją o sprowadzeniu zakonu paulinów na ziemię polskie. Autor omawiając tę problematykę, wykazuje się dobrą orientacją zarówno w historii Kościoła jak i dziejach politycznych Europy Środkowowschodniej. Wypadałoby jedynie zasugerować bardziej precyzyjne zarysowanie historii przejścia Śląska pod zwierzchnictwo Korony Czeskiej w XIV wieku, a nie jedynie ograniczenie się do zdawkowego stwierdzenia: „Oberschlesien war zu seiner [tj. Władysława II Opolczyka] Zeit stark in kleine Herzogtümer zersplittert, welche sich zu Beginn des 14. Jahrhunderts lehensrechtlich dem Königreich Böhmen unterstellt hatten“ (s. 28). Dokładniejsze wprowadzenie czytelnika w meandry politycznej historii Śląska wymagałoby jednak częstszych i szerszych odwołań do literatury przedmiotu, m.in. syntezy dziejów Śląska, poza wielokrotnie w recenzowanej pracy przytaczanej najnowszej (znakomitej zresztą): „Geschichte Oberschlesiens: Politik, Wirtschaft und Kultur von den Anfängen bis zur Gegenwart², pod redakcją naukową Joachima Bahlcke, Dana Gawreckiego i Ryszarda Kaczmarka.

Oprócz problematyki lokalnej historii gospodarczej późnego średniowiecza związanej z nadaniami ziemskimi i rozbudową władztwa gruntowego (*Grundherrschaft*) klasztoru (podrozdz. 2.2.2) autor ciekawie zarysowuje w części pierwszej historię obrazu Matki Boskiej

² *Geschichte Oberschlesiens: Politik, Wirtschaft und Kultur von den Anfängen bis zur Gegenwart*, hrsg. von J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Band 61), Oldenburg 2015; wcześniej ukazało się wydanie polskie: *Historia Górnego Śląska*, red. nauk. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice 2011.

w klasztornej kościele w Mochowie-Paulinach. Przedstawia ją w szerszym kontekście rozwoju kultu maryjnego na terenach Górnego Śląska w późnym średniowieczu (podrozdz. 2.3) aż do czasów najazdu husytów, którzy spustoszyli w tym samym okresie dwa monastery paulińskie: jasnogórski i mochowski. Wykazuje się przy tym znajomością literatury przedmiotu z zakresu historii sztuki, a konkretnie malarstwa o proveniencji bizantyńskiej, omawiając podobieństwa stylistyczne obrazów maryjnych – częstochowskiego i piekarskiego (s. 68). Być może z myślą o publikacji warto byłoby fragmenty monografii o szczegóły dotyczące rozbudowy i wzrostu popularności kultu obrazu jasnogórskiego, zwłaszcza w następnych częściach dysertacji dotyczących wczesnej epoki nowożytnej, zwracając uwagę np. na popularność pielgrzymek z terenów Śląska na Jasną Górę (w tym również wyznawców luteranizmu³).

Część drugą pracy doktorskiej zatytułowaną *Vom Wiederbau des Klosters bis zur Gegenreformation* magister Wrobel rozpoczyna od zbadania hipotezy o wcześniejszym niż tradycyjnie przyjmowany rok 1578 odnowieniu zniszczonego najazdem husyckim klasztoru w Mochowie-Paulinach. Autor wskazuje na prawdopodobieństwo początku procesu odnowy klasztoru i kościoła już od schyłku XV i w pierwszej połowie XVI stulecia. Podrozdział 3.2 poświęcony rozbudowie posiadłości ziemskich i gospodarki folwarcznej klasztoru można by uzupełnić, znowuż głównie z myślą o przyszłej publikacji, o refleksję oraz bogatą literaturę przedmiotu dotyczącą badań nad tzw. wtórnym poddaństwem i gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej wykraczającą poza przebadane środowisko lokalne⁴. Także wskazane byłoby

³ Zob. m.in.: *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, hrsg. von A. Bues, t. 1–4 (Deutsches Historisches Institut Warschau, „Quellen und Studien” 19, 1–4), Wiesbaden 2008, s. 1123 i 1125nn oraz odnośne fragmenty w polskim tłumaczeniu zob. *Pod wspólnym niebem. Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań i kultur. Wystawa Muzeum Historii Polski. Zamek Królewski w Warszawie 3 V – 31 VII 2012*, [Katalog], Muzeum Historii Polski, red. nauk. I. Kąkolewski, M. Kopczyński, Warszawa 2012, s. 250–256.

⁴ Zob. m.in. w: M. North, *Die Entstehung der Gutswirtschaft im südlichen Ostseeraum*, „Zeitschrift für Historische Forschung” Vol. 26, No. 1 (1999), s. 43–59, a także znakomite omówienie tej problematyki z podaniem międzynarodowej literatury przedmiotu: M. Cermann, *Agrardualismus in Europa? Die Gutsherrschaft*

wzbogacenie monografii o obszerniejszy zarys konfliktów wyznaniowych na Śląsku w okresie zwierzchnictwa Habsburgów nad tym regionem w szerszym kontekście europejskim.

Ciekawie w części drugiej dysertacji wypadają rozdziały poświęcone znaczeniu klasztoru w czasach kontrreformacji, trudnym okresie wojny trzydziestoletniej, następnie zaś potopu szwedzkiego, gdy klasztor w Mochowie-Paulinach służył przejściowo jako miejsce przechowywania jasnogórskiego obrazu Matki Boskiej, w pobliżu zamku Oppersdorffów w Głogówku, gdzie późną jesienią 1655 roku król Jan Kazimierz wraz z żoną Ludwiką Marią i dworem przebywał na śląskim wygnaniu. Przy szkicowaniu szerszego kontekstu i odniesieniach do wypadków związanych z kolejnym stuleciem, autorowi zdarzają się niedokładności faktograficzne, konkretnie w zdaniu: „Auch zur Zeit des Großen Nordischen Krieges (1701-1721), in dem Schweden, Sachsen und Polen sowie Russland um die macht im östlichen Mitteleuropa rangen...” – Rzeczpospolita nie była bowiem równorzędnym partnerem w tej wojnie z wymienionymi w tym zdaniu państwami, a formalnie w pierwszym okresie tego konfliktu militarnego zachowywała neutralność.

Najciekawiej w całej pracy – zdaniem piszącego te słowa recenzenta – prezentuje się najobszerniejsza część trzecia pt. *Innere Verhältnisse zur Blütezeit im 17. und 18. Jahrhundert* poświęcona okresowi największego rozkwitu klasztoru w Mochowie-Paulinach. Tutaj autor wykazuje m.in. znajomość rozwoju architektonicznego badanego ośrodka klasztorowego, wzbogacając swoje wywody odpowiednio dobranym materiałem ikonograficznym (rozdz. 4.1.). Z kolei rozdział następny (4.2) przedstawia panoramę życia duchowego i codzienności zakonników, a także – co istotne – sytuację w śląskim środowisku konwentu złożonego głównie z polskojęzycznych mnichów i podległego przez cały okres polskiej prowincji kościelnej. Znow pojawiają się drobne błędy faktograficzne dotyczące szerszego kontekstu dziejowego – w

im östlichen Mittel- und Osteuropa, [w:] <https://www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1518> [dostęp: 7.07.2019].

momencie, w którym autor charakteryzuje czas utworzenia prowincji Prusy Południowe, powstałej w wyniku nie tylko III, a już II rozbioru Rzeczypospolitej (s. 143), czy też zasięg terytorialny tej prowincji, który wykraczał poza Wielkopolskę, obejmując również tereny Mazowsza (s. 144). Natomiast pan magister Wrobel wykazuje w tej części rozprawy umiejętność badań prozopograficznych, rekonstruując życiorysy najwybitniejszych zakonników paulińskich, którzy przewinęli się przez konwent (rozd. 4.4).

Opieka duszpasterska konwentu nad ludnością wiejską w dobrach klasztornych oraz stosunki językowe na terenach stanowiących zaplecze ziemskie konwentu w Mochowie-Paulinach stanowią temat kolejnych podrozdziałów (4.5 i 5.1). Należy tutaj podkreślić duże wyczucie i wiedzę autora, który, przedstawiając stosunki językowo-etniczne na badanym przez siebie terenie Górnego Śląska, stara się unikać nanoszenia nowoczesnych klisz narodowościowych na sytuację we wczesnej epoce nowożytnej. Pozwala mu to zarysować ciekawą panoramę funkcjonowania w przeważającej części polskojęzycznego konwentu w śląskim środowisku posługującym się głównie dialektem charakteryzowanym ówczesnie jako *Wasserpölnisch* lub *dialectus aquatico-polonica* i sąsiadującym z obszarami, na których rozwijał się niemiecki dialekt górnośląski.

Kolejne podrozdziały oraz cały rozdział 6. poświęcone są szczegółowemu przedstawieniu życia gospodarczego w majątkach ziemskich obsługujących klasztor w Mochowie-Paulinach w okresie tzw. *Gutswirtschaft*. Zawierają one obszerny materiał statystyczny samodzielnie i gruntownie przeanalizowany i zestawiony przez autora w formie tabelarycznej, ukazujący rozmaite aspekty gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej oraz rozwarstwienie majątkowe, które trzeba uznać za typowe dla chłopskiej ludności na Śląsku do schyłku XVIII stulecia.

Cześć czwarta pracy doktorskiej zatytułowana *Vom Niedergang des Klosters zur Auflösung der Gutsherrschaft* dotyczy etapu dziejów klasztoru w Mochowie-Paulinach w

okresie od włączenia Śląska do Królestwa Prus w wyniku I wojny śląskiej (1740-1742) aż do rozwiązania konwentu w 1810 roku w wyniku reform zainicjowanych w państwie pruskim wskutek przegranej z Francją wojny 1807 roku. Z kolei część piąta dysertacji pt. *Pfarrei und Krankenheilanstalt Wiese-Pauliner im 19. und 20. Jahrhundert* poświęcona jest powstałej w połowie XIX wieku przy poklasztorным kościele parafii, która w funkcjonowała w następnym okresie w ramach diecezji wrocławskiej, później zaś opolskiej, by od 1972 roku zostać obsadzona ponownie przez oo. paulinów, następnie zaś w 2000 roku zostać oficjalnie własnością tego zakonu.

Sekularyzacja klasztoru w 1810 roku nastąpiła w momencie wprowadzania w życie reformy znoszącej chłopskie poddaństwo i pociągnęła za sobą zmiany w strukturze własnościowej w byłym majątku klasztorным. Sam majątek ziemski Mochowa wraz z klasztorem i przyległymi zabudowaniami wystawiony po sekularyzacji na sprzedaż od 1844 roku znalazł się w posiadaniu starego śląskiego rodu szlacheckiego von Oppersdorff. Dzięki jego staraniom możliwa była najpierw renowacja zrujnowanego kościoła, który wkrótce stał się kościołem parafialnym dla pobliskich gmin wiejskich, a także założenie przy byłym klasztorze szpitala prowadzonego przez siostry boromeuszki i służącego nie tylko ludności okolicznej lecz także w czasie np. I wojny światowej również rannym żołnierzom. Autor w dwóch ostatnich częściach swej dysertacji ze znanstwem szkicuje zmienne losy parafii w kontekście historii regionu Górnego Śląska, jego zmieniającej się przynależności państwowej w wyniku dwóch wojen światowych oraz sytuacji językowo-etnicznej na terenach, które po 1945 roku stały się częścią państwa polskiego.

Należy przy tym znów podkreślić nie tylko olbrzymią wiedzę historii lokalnej przez magistra Wrobla, lecz również jego bezstronność i wyczucie w przedstawianiu stosunków językowo-etnicznych w regionie, którego historia i dziedzictwo nie tylko dzieli, lecz również

łączy wiele pokoleń mieszkańców, którzy dopiero w epoce nowoczesności zaczęli się samookreślać jako Niemcy i Polacy.

Podsumowując, pragnę podkreślić, że pojawiające się w mojej recenzji krytyczne uwagi mają przeważnie charakter propozycji uzupełnień, które autor może rozważyć, przygotowując swą dysertację do druku. Przedstawione przeze mnie uwagi nie ujmują ogólnej ocenie bardzo dobrego poziomu recenzowanej pracy doktorskiej, która zawiera obszerny materiał rzeczowy, poprawnie opracowany pod względem metodologicznym i merytorycznym. Należy szczególnie podkreślić walory konstrukcyjne pracy oraz bardzo obszerną bazę źródłową, w tym zwłaszcza źródeł archiwalnych wykorzystanych w monografii. Istotne są też osiągnięcia filologiczne wynikłe z analizy tekstów źródłowych powstałych w różnych językach używanych na Śląsku podczas połowy ostatniego milenium. Dzięki temu recenzowana dysertacja wnosi istotny wkład do badań historycznych oraz spełnia kryteria przynależne pracy doktorskiej. W związku z powyższym na podstawie pracy doktorskiej pt. „Das Pauliner Eremitenkloster zur Heiligen Dreifaltigkeit in Wiese sowie die Pfarrei und Krankenheilanstalt Wiese-Pauliner: wirtschaftliche Interpendenzen zwischen kirchlichen Institutionen und regionalen Umfeld in Oberschlesien” wnioskuję o dopuszczenie pana magistra Ralpa Michaela Wrobla do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Igor Kąkolewski, prof. UWM
Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie
Majakowskiring 47
13156 Berlin
Tel.: 0049 30 48628540
Email: igor.kakolewski@cbh.pan.pl